

MISCELLANEA ARCHAEOLOGICA

PRAVEKÉ OSÍDLLENIE ZÁMOCKÉHO NÁVRŠIA VO ZVOLENE

TOMÁŠ ZACHAR

Zvolenský zámok je situovaný v centre mesta Zvolen na prirodzenej vyvýšenej ostrožnej charakteru, ktorá z južnej časti uzatvára dnešné, pôvodne stredoveké Námestie SNP (obr. 1). Z juhu polohu lemujú prvotne meandrujúci tok dnes už zregulovanej rieky Slatiny, zo severu sa k polohe pripína hlavná sídelná terasa mesta Zvolen, ktorá prevyšuje inundácie riek Hrona a jeho ľavobrežného prítoku Slatiny približne o 5 metrov.

Z geologického hľadiska je dôležitý poznatok, že v období stredného pleistocénu sa vyvíjali vo Zvolenskej kotline tri úrovne terás, ktoré možno označiť ako vysoká, vrchná a stredná, pričom jednotlivé úrovne sa dajú rozčleniť na jednotlivé stupne. V staršom období stredného pleistocénu sa vyprofilovala druhá stredná terasa, pričom činnosťou vody vznikali na tokoch početné meandre. Neskôr sa tok opäť zahľboval cez svoje sedimenty a v ďalšom geologickom vývoji sa vymodelovala tretia stredná terasa, na ktorej leží aj súčasné Námestie SNP vo Zvolene (HALOUZKA 1997). Prevýšenie zámočného pahorku voči dnešnému Námestiu SNP možno teda vysvetliť ako pozostatok staršej terasy, ktorej štrkopiesky sa zachovali v podobe obtočníka na geologicky mladšej stredopleistocénnej terase.

Polohu zámočného návršia možno charakterizovať ako typ sídliska situovaného na vysokej riečnej terase (KUNA a kol. 2004, 244, obr. 7.2). Zo severnej strany sa terén mierne zvažuje a prevýšenie voči Námestiu SNP je približne 10 metrov (obr. 1). Z ďalších troch strán svah klesá prudšie a prevýšenie súčasného zámočného nádvorcia voči dnes už zasypanému a odklonenému korytu rieky Slatiny je viac ako 15 metrov. S prihliadnutím na rôzne úpravy pôvodného terénu v priestore zámočnej vyvýšeniny, s ktorými možno počítať už v 12. storočí až v 1. polovici 13. storočia (LALÍKOVÁ – MIŇO 2008, 327), ale hlavne koncom 14. storočia pri výstavbe gotického zámku (SCHÖNWEITZOVÁ 1972, 273), ako aj so zavedením pôvodne hlbšej inundácie rieky Slatiny pri výstavbe železničnej stanice, mohlo toto prevýšenie v praveku tvoriť niečo okolo 20 metrov.

Na základe prevýšenia označujeme polohu zámockého návršia ako výšinnú, resp. vyvýšenú lokalitu. Pre geografické prostredie Moravy sú lokality situované na podobných vysokých riečnych terasách označované za výšinné až pri prevýšení presahujúcom hranicu 20 metrov (ČIŽMÁŘ 2004, 42–46). Treba však podotknúť, že vyčlenenie tejto hranice pôsobí umele a má skôr orientačný charakter. Okrem prevýšenia poloha spĺňa i ďalšie predpoklady pre výšinnú lokalitu, ako napr. dobrá hájiteľnosť vyplývajúca zo situovania na ostrožine, dominantná poloha či kontrola komunikácií popri nej prechádzajúcich. Nie je možné úplne vylúčiť pre obdobie praveku aj opevnenie tohto priestoru. Presnú funkciu ako aj prípadné opevnenie zámockého návršia v praveku však bude musieť ozrejmiť až ďalší archeologický výskum¹.

Praveké osídlenie zámockej vyvýšeniny je známe až z 2. polovice 20. storočia, keď pri obnove Zvolenského zámku v rokoch 1966–1968 v priestoroch centrálného nádvorja, plôch medzi gotickým zámkom a mladším obvodovým opevnením ako i severného svahu prebiehal zisťovací výskum pod vedením Š. Schönweitzovej (1972). Výskum sa uskutočnil počas pokročilých stavebno-konzervačných prác,

Obr. 1. Pohľad na zámocké návršie od severu. Foto T. Zachar.

¹ Za konzultáciu, cenné rady a pomoc pri tvorbe článku ďakujem Mgr. R. Malčekovi (AÚ SAV Nitra, pobočka Zvolen) a Mgr. N. Pažinovej, Ph.D. (Katedra archeológie FF UKF, Nitra).

pričom v dôsledku minulých i súčasných úprav nivelety návršia sa podarilo zachytiť iba fragmenty pôvodných vrstiev so sporadickým obsahom pravekých nálezov. Od roku 1989 tvorí materiál z výskumu súčasť zbierkového fondu dnešného Lesníckeho a drevárskeho múzea vo Zvolene (ŠORECOVÁ 1992, 26).

Opis nálezov:

Sonda III-66 situovaná medzi obvodovým opevnením a juhozápadnou nárožnou vežou gotického zámku, hĺbka 60–80 cm:

1. Črep z tela hrubostennej nádoby, materiál s prímiesou kremičitého ostriva, výzdoba v podobe horizontálnej línie vtlačaných oválnych jamiek, farba sivá, z vnútra tmavočierna, evid. č. 1620/A (obr. 2: 1).

Sonda I-66/1 umiestnená v severovýchodnom rohu centrálného nádvorja, hĺbka 30–70 cm:

1. Fragment z okraja nádoby vyrobenej z jemného materiálu, výzdoba v podobe tenkých vertikálnych línií ukončených oválnymi jamkami, farba svetlohnedá, evid. č. 1603/A (obr. 2: 4).

2. Atypický praveký črep, materiál s prímiesou kremičitého ostriva, farba svetlooranžová, vnútro črepu hnedé (obr. 2: 3).

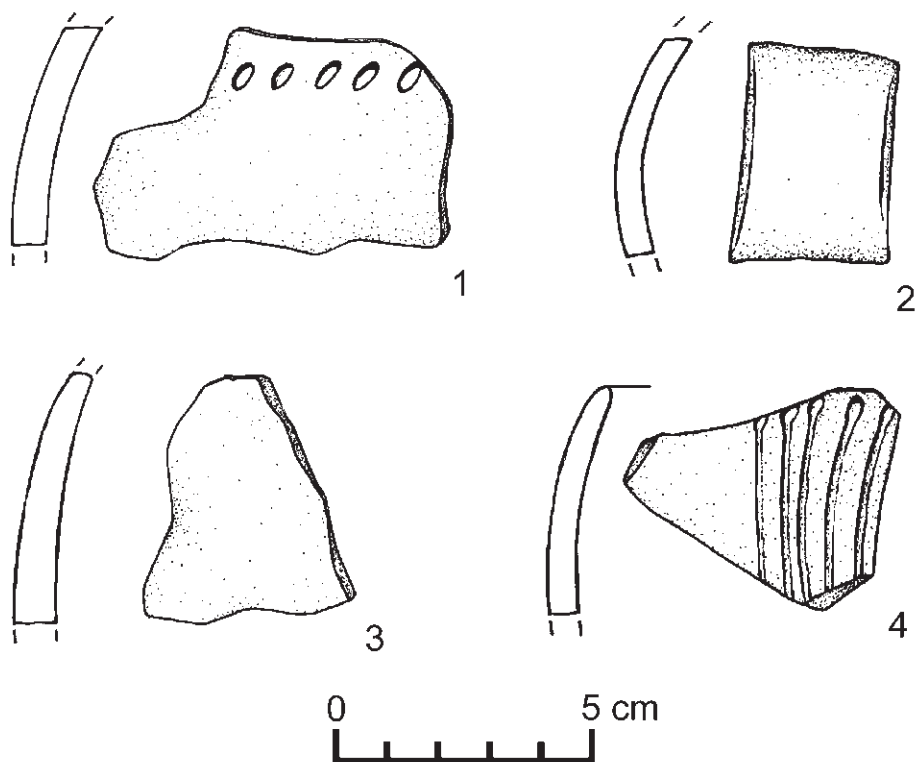
3. Zlomok pásikového uška vyrobeného z materiálu s prímiesou kremičitého ostriva, farba oranžová s tmavými ťľakmi, evid. č. 1647/A (obr. 2: 2).

4. Dva kusy štiepanej industrie farby mliečnej a tmavočiernej, vyrobenej pravdepodobne z okruhu silicítov z oblasti Kremnických vrchov.

Analógie k črepu zdobeného vertikálnou líniou ukončenou oválnymi jamkami (obr. 2: 4) sa nachádzajú v súbore materiálu z najmladšej fázy badenskej kultúry na sídlisku v Bešeňovej (STRUHÁR 2002, 349, tab. III: 5). Fragment nádoby zdobenej horizontálnou líniou vtlačaných oválnych jamiek (obr. 2: 1) vykazuje určité podobnosti s neskoroneolitickým materiálom z Turčianskej Belej (HRUBEC 1970, 334, obr. 1: 12). Materiál možno priradiť záverečným fázam badenskej kultúry, čomu odpovedá i nález štiepanej industrie.

Ďalšie poznatky dopĺňajú informácie o jednotlivých nálezoch, ktoré sú prezentované v literatúre, ale miesto ich uloženia je v súčasnej dobe neznáme, pričom nie je možné spätne overiť ich chronologické zaradenie. Š. Schönweitzová (1969, 62) uvádza nález obsidiánového (?) jadra a drobných hrubostenných úlomkov pravekých črepov, získaných pri výskume v strednej časti centrálného nádvorja zámku v hĺbke 50 cm. Petrografickú charakteristiku artefaktu nie je možné overiť, avšak udávaný nález obsidiánu v priestore Zvolena nie je ojedinelý a spolu s nálezom zo zámockého návršia by predstavoval štvrtú udávanú polohu s výskytom obsidiánu v katastri Zvolena. Artefakt môže súvisieť s kontaktmi mladšej lineárnej kultúry či železovskej skupiny s oblasťou bukovohorskej kultúry, ktorých lokality sú vo Zvolene relatívne početné, pričom je možné predpokladať aj využitie štiepanej industrie v období mladého a neskorého eneolitu po predchádzajúcich neolitických kultúrach (viď príspevok T. Zachara, J. Galvanka a R. Malčeka v tomto zväzku).

J. Húsenica (1976, 219) uviedol do literatúry nálezy popolnic pravdepodobne lužickej (?) kultúry, pochádzajúcich zo stavby chodníkov na južnom a juhovýchodnom svahu zámockého návršia, ako i nález štiepanej industrie na severnom svahu. J. Húsenica v rozhovore s autorom článku v roku 2008 upresnil, že išlo

Obr. 2. Praveké nálezy získané pri archeologickom výskume zámockého návršia vo Zvolene v rokoch 1966–68. Kresba T. Zachar.

o fragmenty atypickej hrubostennej keramiky veľké asi ako ľudská dľaň. Na základe citovaného článku sa poloha Zvolenského zámku dostala do súpisu pohrebísk lužickej kultúry v oblasti Zvolena (BÁTORA 1979, 62). K opatrnosti však nabáda skutočnosť, že J. Húsenica (1976, 219), povolaním geológ, všetky keramické artefakty nájdené pri jeho práci v teréne označuje ako „popolnice“ (por. MÁCELOVÁ 1997, 71), pričom tento termín používa pravdepodobne ako synonymum slova „nádobu“. Vychádzajúc z týchto poznatkov je možné konštatovať, že v priestore zámckého návršia sa pravdepodobne nenachádzalo pohrebisko lužickej kultúry, ale nálezy sú skôr sídliskového charakteru a tvoria sieť sídlisk rozprestierajúcich sa na riečnych terasách v okolí sútoku riek Hron a Slatina, pričom pohrebisko prislúchajúce k týmto sídliskám sa nachádzalo najskôr v polohe Balkán (BALAŠA 1964; MÁCELOVÁ 1993, 34).

P. Kuka, bývalý riaditeľ a pracovník dnešného Lesníckeho a drevárskeho múzea vo Zvolene, poskytol autorovi článku informáciu, že v júli 1988 pri stavbe chodníkov okolo zámku vyzdvihol z vyhodenej zeminy fragment bronzového drôtu, ktorý pochádzal pravdepodobne z tordovanej hrivny. Pri prácach sa kopalo do hĺbky až 50 cm a tvrdenie P. Kuku potvrdzujú listy s informáciami o nálezoch,

ktoré vtedy poslal do Archeologického ústavu SAV v Nitre. Údajná hrivna mala dĺžku 9,6 cm a priemer 0,5 cm. Hoci tento nález je nateraz nezvestný, rozmery opisovaného predmetu sú veľmi blízke rozmerom hrivien z hromadného nálezu bronzových mečov a hrivien len z asi 2 km vzdialenej polohy Hapatka, datovaných do mladšej doby bronzovej (KUKA 1965, 789). Pri datovaní predmetu prichádza do úvahy (s prihliadnutím na charakter osídlenia Zvolenskej kotliny) ešte púchovská kultúra, v ktorej sa obdobné tvary vyskytujú (PIETA 1982, 51–57, Taf. XIV: 15), ale nedá sa vylúčiť ani iné časové zaradenie (doba rímska, novovek). Priradenie tohto nálezu k stredovekému pohrebisku, ktoré sa zrejme rozprestieralo pri sakrálnej stavbe predchádzajúcej výstavbe gotického hradu kastelového typu (HANULIAK – RAGAČ 2007, 148; CHMELÍK 2008, 34; LALÍKOVÁ – MIŇO 2008, 325), je nepravdepodobné vzhľadom na zatiaľ nedoložený výskyt týchto tvarov na pohrebiskách z 11.–15. storočia na strednom Slovensku (MÁČE-LOVÁ 1979, 108).

Sporadické praveké nálezy z dnešného zámockého pahorku spoľahlivo dokladajú osídlenie v eneolite záverečnými fázami badenskej kultúry. Dnes už nezvestné torzo tordovanej hrivny naznačuje možnosť osídlenia aj v období popolnicových polí. Je veľmi nepravdepodobné, že dominantnú polohu dnešného Zvolenského zámku nositelia kultúr popolnicových polí obišli, najmä ak celý kataster súčasného mesta Zvolen bol v spomínanom období veľmi husto osídlený (por. BELJAK 2002, 36, Abb. 2). Obidva spomenuté horizonty reprezentujú dobu, v ktorej bolo praveké osídlenie Zvolenskej kotliny značne intenzívne (BÁTORA 1979, 60–62; MALČEK – ZACHAR, v tlači). Na možnosť získania nových informácií o najstaršom osídlení zámockého vršku pri výskume svahov tejto polohy nedávno poukázal R. MALČEK (2008, 12). Ostáva len dúfať, že budúce výskumy rozšíria naše súčasné poznatky.

Literatúra

- BALÁŠA, G. 1964: Zvolen v období lužickej kultúry. Banská Bystrica.
- BÁTORA, J. 1979: Pohrebiská lužickej kultúry v oblasti Zvolena, Slovenská archeológia XX-VII-1, 57–87.
- BELJAK, J. 2002: Zvolener Mikroregion und ihre Bedeutung in der Bronzezeit. Anodos. Studies of Ancient World 2/2002 in Honour of Mária Novotná, 35–40.
- ČIŽMÁŘ, M. 2004: Encyklopedie hradišť na Moravě a ve Slezku. Praha.
- HALOUZKA, R. 1997: Kwartér. In: Bublan, L. (ed.), Vysvetlivky ku geologickej mape Poľany 1: 50 000. Bratislava, 123–144.
- HANULIAK, V. – RAGAČ, R. 2007: Archeologický výskum neznámej stredovekej architektúry v centre Zvolena, *Archaeologia historica* 32, 139–150.
- HRUBEC, I. 1970: Eneolitické nálezy z Turčianskej Belej, *Študijné zvesti Archeologického ústavu SAV* 18, 330–336.
- HÚSENICA, J. 1976: Prírodné zaujímavosti Zvolena a jeho okolia, *Krásy Slovenska* 53, 218–220.
- CHMELÍK, M. 2008: Fara svätého Mikuláša vo Zvolene. In: Ragačová, J. – Maliniak, P. (eds.), *Zvolen 1243–2008. Zborník príspevkov z vedeckých konferencií*. Zvolen, 31–36.

- KUKA, P. 1965: Bronzový poklad zo Zvolena, *Archeologické rozhledy* XVII, 783–790.
- KUNA, M. a kol. 2004: *Nedestruktívni archeologie*. Praha.
- LALÍKOVÁ, M. – MIŇO, M. 2008: Archeologicko-historická lokalizácia kostola sv. Mikuláša vo Zvolene, *Archaeologia historica* 33, 321–330.
- MALČEK, R. 2008: Praveké náleziská v bezprostrednom okolí Zvolena. In: Ragačová, J. – Maliniak, P. (eds.), *Zvolen 1243–2008. Zborník príspevkov z vedeckých konferencií*. Zvolen, 11–18.
- MALČEK, R. – ZACHAR, T. v tlači: Nové a menej známe eneolitické lokality zo Zvolenskej kotliny. In: Cheben, I. – Kuzma, I. (eds.), *Otázky neolitu a eneolitu našich krajín 2007*, Nitra.
- MÁCELOVÁ, M. 1979: Náčrt vývoja stredovekého šperku v 11.-15. storočí v Stredoslovenskom kraji, *Stredné Slovensko* 1, 102–117.
- MÁCELOVÁ, M. 1993: Praveké a včasnohistorické osídlenie. In: Vaníková, V. (ed.), *Zvolen. Monografia k 750. výročiu obnovenia mestských práv*. Martin, 32–36.
- MÁCELOVÁ, M. 1997: Od praveku po súčasnosť. In: Hrochoť. *Vrchárske srdce Podpoľania*. Malacky, 69–71.
- PIETA, K. 1982: *Die Püchov Kultur*. Nitra.
- SCHÖNWEITZOVÁ, Š. 1969: Správa o záchrannom archeologickom výskume vo Zvolene na objekte Zvolen zámok, v rokoch 1966, 1967 a 1968. Bratislava. Rkp. nálezovej správy uložená v Lesníckom a drevárskom múzeu Zvolen.
- SCHÖNWEITZOVÁ, Š. 1972: Archeologický výskum v areáli Zvolenského zámku, *Monumentorum tutela* 8, 253–278.
- STRUHÁR, V. 2002: Sídliisko badenskej kultúry v Bešeňovej. In: Cheben, I. – Kuzma, I. (eds.), *Otázky neolitu a eneolitu našich krajín 2001*. Nitra, 343–362.
- ŠORECOVÁ, M. 1992: Zbierkový fond. In: Gajdoš, M. (ed.), *Polstoročie múzea vo Zvolene*. Zvolen, 21–29.

PREHISTORIC SETTLEMENT ON THE CASTLE HILL IN ZVOLEN

The Castle of Zvolen is situated on a natural elevation in the south part of the town of Zvolen. The spur-like site is located on a high river terrace (Fig. 1) composed of a remnant of an older terrace resting upon a geologically younger terrace. Evidences of prehistoric settlement activity at the site (Fig. 2) could be acquired with the help of archaeological research in the castle area in 1966–68, and they can be assigned to terminal phases of the Baden culture. About the prehistoric occupation of the site we are also informed by isolated, today already missing finds of pottery and chipped stone industry as well as by a problematic fragment of a twisted ingot, which indicates that this dominant location may have been occupied not only at the end of the Eneolithic but also in the Urnfield Period. Further more precise knowledge of the extent of prehistoric settlement activity on the castle hill can be offered only by future archaeological research.

Fig. 1. View of the castle hill from the north. Photo by T. Zachar.

Fig. 2. Prehistoric finds acquired by archaeological research on the castle hill in Zvolen in 1966–68. Drawing by T. Zachar.

Tomáš Zachar
A. Nogradyho 1376/1
960 01 Zvolen-Západ
Slovenská republika
tomas.zachar@inmail.sk